

S Mariuszem Szczygiełem o reportáži, Instagramu a férové hře

O SVĚTĚ BYCH PSAL I KŘÍDOU NA PLOT

Text Vratislav Maňák
Foto Michał Mutor

Novinář Mariusz Szczygieł v Česku před patnácti lety sehrál roli polského kulturního ambasadora. Mimořádný úspěch jeho knihy *Gottland* o českých osudech ve dvacátém století totiž probudil i tuzemský zájem o svérázný žánr literární reportáže, která v sobě kombinuje fakta s povídkovou formou a která má v Polsku — na rozdíl od Česka — mnohem silnější tradici. Její principy nyní Szczygieł ohledává v nové esejistické knize *Fakta musí zatančit*, rozhovor jsme ale nevedli jen o ní.

Osobnost

Pane Mariuszi, jak často dneska ještě čtete papírové noviny?

Vůbec je nečtu. V papírové podobě čtu jenom některé týdeníky a měsíčníky.

Ptám se proto, že když jste v roce 1990 nastoupil jako reportér do *Gazety Wyborczej*, její denní náklad sahal k milionu výtisků.

V roce 2004, kdy jste se začal podílet na vedení reportérské přílohy *Duży format*, to bylo zhruba půl milionu výtisků... a dnes, po dvaceti letech, je *Wyborcza* na desetino-vém nákladu.

To je pravda, ale *Gazeta Wyborcza* vede v počtu předplatitelů svého internetového vydání. Názorovým vůdcem však není. Kdysi tu byla ona a po ní dlouho dlouho nic. Nyní existuje velmi mnoho vůdčích médií: *Wirtualna Polska*, *onet.pl* a *rmf24.pl*. *Gazeta* zůstává čtením někdejší liberální vrstvy inteligence — je „velmi čtena v úzkých kruzích“.

Smutek nad tím, že tištěný deník jako médium podle všeho odchází do historie, tedy nezažíváte? A nemyslím jen *Gazetu*, jde o globální trend.

Vůbec ne. Jsem přece autorem knihy s názvem *Neni* — o ztrátě a o tom, jak žít s tím, co odešlo. Změna je nevyhnutelná a člověk na ni musí být připraven.

***Duży format* byl výkladní skříň polské literární reportáže posledních dvaceti až třiceti let a kromě vás v něm publikovala i většina dalších reportérů, jejichž práce dnes v Česku vydávají nakladatelství Dokořán a Absynt. Co úpadek tištěných novin znamená pro váš žánr? Proměňuje se kvůli němu?**

Zabíjet se dá šípem z luku i pistolí, na médiu nezáleží. Dobrý spisovatel nebo romanopisec dokáže udržet pozornost a dostat se do hlav čtenářů jak na papíře, tak na obrazovce. V redakci *Gazety Wyborczej* si navíc uvědomili, že čtenáři na internetu čtou i nejdlejší texty *Dużeho Formatu* až do konce. *Wirtualna Polska* je čistě zpravodajským portálem, ale i ona má speciální reportážní sekci vytvořenou pro rozsáhlé, hloubkové materiály. Jejich reportéři dostávají ocenění, o těchto textech se mluví. Mně je sedmapadesát let, ale jako čtenář nevidím rozdíl čtením na papíře a na obrazovce. Sám jako autor provozuji mini deník na Instagramu. Mám tam přes sto šedesát tisíc čtenářů, a kdybych měl psát zprávy formou textových zpráv nebo křídou na plot, myslím, že bych to zvládl taky.

Dominance digitálních médií tedy na reportáž nijak nedopadá?

Dopad tady samozřejmě je. Především digitální média prostor pro reportáže zmenšila. Jsme zaplaveni informacemi, ale vyprávění nebo příběhu je kvůli tomu stále méně.

Není informování právě to, co má žurnalistika dělat v první řadě?

Ano, žurnalistika je o informacích, ale informace vytvářejí jen iluzi informovanosti, protože ve skutečnosti informovaní nejsme. V této záplavě totiž není místo pro příběh — jenomže právě z příběhu a vyprávění vychází naše porozumění světu. Nikoli z informací.

Podívejte se na moduly „live“ nebo „živě“ na největších portálech, když se stane něco důležitého, jako třeba vypuknutí války. Každou chvíli je aktualizujeme při hledání nových informací, přívalem faktů jsme zaplaveni, ale rozumíme kvůli tomu věcem hlouběji? Naopak, rozumíme jim méně a jsme jen více vystresovaní.

Reportáž by uměla nabídnout alternativu?

To, co všichni skutečně potřebujeme, je příběh. Příběh, a tedy i reportáž, nám dává možnost objevit jiné úhly pohledu, než je ten náš, pochopit motivace jiných lidí. Reportáž je vynález, díky němuž jedni lidé chápou druhé.

Bohužel reportáž soupeří i s tím, čemu říkám „idiotská sféra“. Problémem reportáží v polských digitálních médiích je totiž blízkost informací o celebritách, triviální příběhy o hloupostech, které si žádají clickbait. Důležitý je potenciál rozkliknutí, a tak i reportáž začíná křičet senzačním titulkem. Často přitahuje názvem, který byl vytvořen z něčeho, co je v textu zcela nepodstatné. Nebo je něco, co kdysi mohlo být překvapivě silnou stránkou textu — například pointa —, nyní jeho začátkem. Musí totiž okamžitě zaujmout. K tomu obvykle říkám, že je tady orgasmus navrhován ještě před předehtou.

Když v Česku v nulých letech vycházely vaše knihy *Gottland* a *Udělej si ráj*, uvedl jste, že se internetu v mediálním prostoru nebojíte, protože web po novináři žádá krátké formáty a rychlé směřování k úderné pointě. Sám jste zmínil Instagram — a když se dívám na ten váš, zdá se mi, že jste tento publikační prostor našel právě tady. Co vám jako autorovi přináší?

Instagram používám k propagaci života. To je nejkratší odpověď, kterou mohu dát. S výhradou, že nejde jen o můj život, ale

o život obecně. Někteří lidé mají nutkání jíst, jiní nutkání šetřit peníze, další nutkání pít alkohol. Já mám naopak nutkání psát. Nesnesu, když každý den něco nenapišu o tom, co vidím, slyším, čtu nebo sleduji. Jsem velmi společenský tvor a musím se o své zážitky dělit s ostatními. Instagramový účet je proto mým reportérským deníkem.

Zajímavé je, že na moje autorská setkání začínají chodit lidé, kteří... mé knihy nečetli, ale říkají, že četli můj Instagram. Jedna lékařka mi například napsala, že má ve dvou nemocnicích tolik práce, že jí nezbyvá čas na život, natož na čtení knih. A tak si o přestávce v práci čte moje krátké texty a má pocit, že je se čtením aspoň trochu v kontaktu.

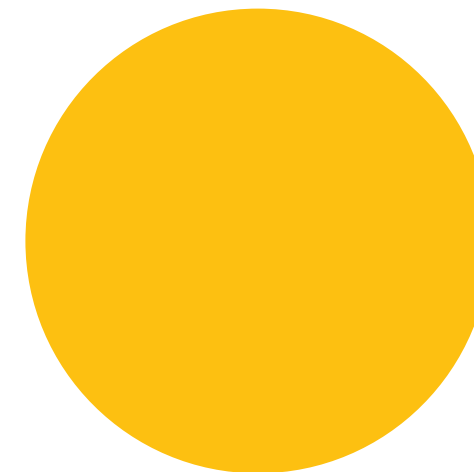
Svede kontakt s publikem na vašem účtu generovat i nové náměty?

Ano. Protože se tam vytvořila skupina čtenářů, kteří mezi sebou hodně diskutují, dostávám od nich spoustu zajímavých informací nebo názorů. Když pracuji na nějaké knize, svěřuji se jim s problémy a oni jsou velmi ochotní mi pomoci. Například při psaní knihy o reportáži *Fakta musí zatančit* jsem se svěřil, že píšu esej o psaní. Hned se mě někdo sečtělý zeptal, jestli neznám knihu od německého autora Waltera Hilsbechera, která obsahuje „Esej o eseji“ a esej „Psaní jako terapie“. Samozřejmě jsem ji neznal! V Polsku vyšla před padesáti lety, ale okamžitě jsem si ji našel v jednom internetovém antikvariátu a citáty z ní se dostaly i do mé poslední knihy.

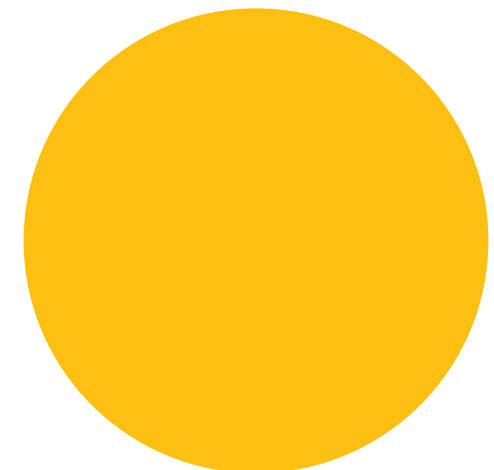
Francouzský sociolog Pierre Bourdieu měl za to, že žurnalistické texty mají menší literární prestiž než beletrie. Polská reportáž, o které spolu mluvíme, ale staví na tom, že si od beletrie její postupy půjčuje. Kvůli knižním vydáním s krásnou literaturou navíc přímo soutěží na pultech knihkupectví — a opakovaně vyhrála i hlavní polskou Literární cenu Nike. V Česku takovou situaci neznáme, a tak by mě zajímalo, jak se k vám staví polští prozaici. Nešťvete je?

Nejvýznamnější polské literární ocenění skutečně v letech 2017, 2018 a 2019 získaly knihy literatury faktu a znovu i v roce 2021. Existují také dva velmi známí spisovatelé, kteří podle mého názoru reportáže nenávidí, protože neustále tvrdí, že si své příběhy vymýšlíme. Podle termínu „polská reportážní škola“ zlomyslně mluví o „polské škole vymýšlení“. Mám ale dojem, že u nich jde o nějaký psychologický problém, protože většina autorů beletrie s námi sympatizuje. Jsme kolegové.

**Fikce je opakem světa za oknem.
Je to vnitřní svět. Jenomže svět
za oknem sám se sebou nedokáže
vydržet. Proto potřebuje imaginární
svět. Bez něj by skončil v blázinci.**

Propisuje se tento kontext i do vaší autorské identity? Vnímáte se vlastně ještě jako novinář?

Novinářem jsem přestal být už dávno. V Polsku jsem spíše považován za spisovatele literatury faktu.

A platí totéž i pro literární reportáž? Přestala být novinářským žánrem?

Na jedné straně se v Polsku tiskne stále mnoho reportáží, které jsou spíše novinářské. V praxi se jedná o dlouhé hloubkové informace s citacemi dotazovaných. Na druhou stranu již více než sto let pěstujeme literární reportáž. Takovou, která je vyprávěním nefikčním.

Ve své knize *Není pro tento žánr* nabízíte půvabný definiční bonmot: „Reportáž je neschopnost prožít vlastní existenciální zkušenost prostřednictvím fikce.“

Český spisovatel Martin Vopěnka mi jednou vyprávěl, že když se rozváděl se svou ženou, byl tak frustrovaný, že si řekl: „Asi ji zabiju.“ Samozřejmě — říkal — by to v reálném životě nikdy neudělal, ale sedl a napsal knihu *Moje cesta do ztracena. Putování s Benjaminem*, kde vypravěčovu ženu zabil hned na začátku. Zemřela při nehodě. Spisovatel beletrie tedy může své problémy ventilovat vlastními romány. Zejména já, jako reportér, ale musím hledat příběhy jiných, abych si pomohl k těm svým.

Krásná literatura vám přitom vůbec není cizí. Jedna z vašich reportáží vznikla kvůli básni Violy Fischerové, sérii fejetonů pro polské publikum jste věnoval českým klasikům minulého století — Haškovi, Hrabalovi nebo Fuksovi. Co pro vás beletrie znamená, pokud to není ono zmiňované zakoušení existence?

Fikce je opakem světa za oknem. Je to vnitřní svět. Jenomže svět za oknem sám se sebou nedokáže udržet. Proto potřebuje imaginární svět. Bez něj by skončil v blázinci. A stejně jako mnozí lidé potřebují mít Boha, protože sami se sebou neobstojí, potřebuje život literaturu. Mimochodem... Bůh je také literatura.

Přiznám se, že jsem původně v rozhovoru s Polákem víru vůbec nechtěl zmiňovat, ale mohl byste vazbu mezi Bohem a beletrií rozvést?

Je to jednoduché. V mém pojetí je Bůh fikce stejně jako literatura. Obě tyto fikce jsou v životě velmi užitečné. Stéphane Mallarmé napsal v roce 1866 svému příteli: „Jsme jen prázdné formy hmoty, ale dost vznešené na to, abychom si vymysleli Boha a svou duši.“ Hned po bozích, nebo možná spolu s nimi, se objevil příběh neboli literatura. Tedy beletrie, příběh, fikce nám poskytuje útěchu.

Svedu si představit, že útěchu naleznou čtenáři i ve vašich textech, aniž by byly fikční.

***Gottland* může Čechům nabídnout smíření s tím, jak přežili dvacáté století, a troufám si říct, že to stojí i za jeho tuzemským úspěchem. Také váš *Projekt: pravda se dá číst jako útěšný. Perspektivy jednotlivců se rozcházejí, lidskost je ale ve všech.* Ano, i dobrý text nonfiction může být literaturou, pokud má, jak to nazval Kundera, „estetické předpoklady“. A pokud má estetické předpoklady, znamená to, že okouzluje, a pokud okouzluje, funguje.**

V knize *Fakta musí zatančit se estetickým předpokladům literární reportáže* obsáhle věnujete. Mohl byste i čtenářům *Hosta* přiblížit, jaké konkrétní postupy si

reportáž půjčuje od beletrie, aby zkrásněla a okouzlovala?

Nejprve si autor musí rozmyslet, co chce příběhem vyjádřit. Co chce vyjádřit nad rámec slov. Tomuto přebytku říkáme nadstavba. Stejně jako v dobré povídce — to nejdůležitější leží mimo obsah.

Pak musí najít formu a promyslet si strukturu. Přirovnávám to k architektovi, který navrhuje dům, nebo ke skladateli, který komponuje symfonii. V rámci formy můžeme použít nesčetné množství různých postupů: stylizaci do jazyka postav nebo prostředí, které popisujeme, rozsáhlý popis místa, vlastní reflexi, předvídání vývoje událostí, překvapivé spojení faktů, montáž,

Řekl bych, že skutečnost a pravda k sobě mají blízko, ale není to manželství na věčné časy. Často dochází ke zradě.

monolog postavy, rekonstrukci dialogu, přímého vyprávěče, elipsu nebo metaforu. Jen je třeba mít na paměti, že výhody literárního psaní nemohou převážit nad obsahem. Je to obsah, který diktuje formu. Forma mě nemůže donutit lhát. Pravdu a autenticitu příběhu nelze degenerovat formou. Zejména proto, že forma může být také nástrojem lži.

Sám často zdůrazňujete, že „reportér může všechno, co může spisovatel beletrie, kromě jedné věci: nesmí si nic vymyslet“. V knize *Fakta musí zatančit* ale současně nabízíte příklady autorů, jako byl Ryszard Kapuściński, kteří s fabulací pracovali, a její zapojení do literární reportáže zmiňujete jako relevantní postup — ilustrujete ho na práci Olgy Gítiewiczové. Když už jednou do nonfiction vpustíme možnost fikce, dá se vůbec stanovit hranice, kdy je smyšlenka ještě košer? Kapuściński si vymyslel celou scénu, ale neinformoval nás o nich, což může být pro mnohé čtenáře nepřijemné, a dokonce to může text diskreditovat. Vždyť mi byla slíbena reportáž! Olga Gítiewiczová naopak použila skutečná fakta a informace z jednadvacátého století, aby vytvořila scénu z dvaadvacátého století. Sama nás však upozorňuje, že je to zábava. Pro mě je

důležité, aby ten, kdo knihu čte, věděl, co se skutečně stalo a co je výmysl, který autorka nebo autor pro svou formu potřebuje.

Uvedu jeden příklad poctivého tahu. Prvním, kdo v reportáži otevřeně použil fikci ve službách pravdy, byl pražský reportér Egon Erwin Kisch. Část děje své reportáže umístil do nebe, před Boží soud. Antonie Havlová, známá jako Tonka Šibenice, stojí před nebeským tribunálem a vypráví o sobě. Říká to, co za svého života řekla reportérovi, který ji do nebe umístil kvůli atraktivitě, a my jako čtenáři víme, že Kisch reportáž z nebe napsat nemohl. Taková hra je férová.

Reportáž spolu s fejetonem označujete za nejsubjektivnější novinářský žánr a nejde jen o otázku fabulace, ale i o samu podstatu informace. V jednom z rozhovorů totiž fakta přirovnáváte k dýmce od Reného Magritta a upozorňujete, že „reportáž je jenom obraz faktu“. Protože se termínů „fakta“ a „pravda“ stále dotýkáme, jaký mezi nimi spatřujete vztah? Vnímáte je jako synonyma, nebo oddělené pojmy?

Faktem je nějaká objektivní událost a může být velká i malá. Jakýkoli popis této události je již „pravdou“ osoby, která tento popis provádí, protože každý danou skutečnost uvidí jinak. Jeden svědek události

bude objektivní pravdě blíže, jiný o něco dál. Samozřejmě existují nesporná fakta: Do místnosti vstoupili tři lidé. Každý z nich potvrdí: „Byli jsme tři, zpívali jsme písně a pak jsme se hádali.“ Pravda o události tedy je, že tam byli tři lidé, zpívali písně a pak se hádali. Ale po několika letech může být tato událost rozmazaná a každý z těch tří může tvrdit něco jiného. Že tam byli čtyři, že se vůbec nehádali, že to bylo hezké. Nebo naopak: nebylo to hezké a jen se hádali. Každý z těchto lidí může být přesvědčen, že líčí setkání pravdivě. Ne nadarmo José Ortega y Gasset kdysi prohlásil, že „pravda je úhel pohledu na svět“.

Řekl bych, že skutečnost a pravda k sobě mají blízko, ale není to manželství na věčné časy. Často dochází ke zradě. K tomu, že pravda — kvůli naší chybné paměti — zrazuje skutečnost.

Jak se vám hledání pravdy daří u vašeho posledního projektu? Prý chcete stopovat osudy Poláků, kteří v osmdesátých letech unesli letadlo na Západ.

Toto téma jsem bohužel opustil. Zatím se k němu pravděpodobně nedostanu, vyžaduje to několik měsíců v Spojených státech a Německu a já se samostatně, bez pomoci, starám o nemocné rodiče. Dokud jsou naživu, nemůžu na delší dobu odjet.

Děje se taková situace často? Jsou i další témata, která čekají, až se k nim ve vhodnějším čase vrátíte, nebo která jste musel už napořád odložit?

Mám spoustu témat. Každý měsíc vymyslím jedno téma na knihu, ale většinou je vymyslím jen pro radost a nic z toho nevychází. Jsem šéfem nadace Institut Reportažu, která ve Varšavě provozuje knihkupectví s kavárnou, komunitní centrum, nakladatelství a školu. To mi zabírá hodně času. Nedávno jsem začal nahrávat rozhovory pro televizi. Každý den píšu text na Facebook a Instagram, starám se o rodiče, pořádám koncerty a debaty, učím, postgraduálně studuji dějiny umění... To je pro práci reportéra velmi omezující.

Dějiny umění? Co vás k nim přivedlo?

O umění se zajímám od mládí, ale nikdy jsem neměl čas se mu věnovat profesionálně. Doma nemám skoro žádný nábytek, který by stál u stěn, protože všude visí obrazy — samozřejmě ty současné.

Obraz, nebo umělecké dílo nějakého jiného typu, je pro mě fragmentem něčího života. Umělec mu věnoval energii, myšlenky, talent a čas, trvalo to tři dny nebo tři

měsíce. Já teď mohu vlastnit ten něčí život. Knihu nebo hudební nahrávku si může koupit a vlastnit kdokoli, ale originální umělecké dílo mohu vlastnit pouze já. Pokud se nerozhodnu, že ho nechám ostatním. Možná je v tom nějaká zvrácenost, perverz.

Navíc mám nápad na knihu, která může být trochu obtížná. Rád bych napsal reportáž o konceptuálním umění. Takovou, která by obyčejnému člověku umožnila pochopit, co umělce tlačí k určitým gestům — a v ideálním případě by tato reportáž slovo „umění“ vůbec neměla obsahovat. Nevím, jestli se to podaří, ale koketuji s touto myšlenkou.

Avizovaný druhý díl svého osobního průvodce po Praze — první měl u polského publika velký úspěch — tedy už máte hotový. Bohužel ne. Musel bych zase nějakou dobu v Praze bydlet, a na to při svých povinnostech nemám šanci. Jediné, co si dovoluji, je navštívit dlouholetou překladatelku svých knih do češtiny, překladatelkou legendu Helenu Stachovou. Jsme si velmi blízcí. Musím přiznat, že i díky ní jsem dospěl k přesvědčení, že mé psaní je plnokrevná literatura.

Nedá mi to vám tu otázku nepoložit. Beletristickou ambici jste nikdy neměl?

Dokážu vymyslet možná jeden odstavec, pak mám problém. Zkoušel jsem to a vyšel z toho pouhý kýč. Kromě toho, prosím vás, když vymyslíte celý román, berete za něj odpovědnost. To spisovatel nebo spisovatelka je bohem svých postav a tvůrcem svého kosmu, a pokud někdo není génius ve vytváření vesmírů, hned se to projeví. V literatuře faktu ale nejsem Bůh, jsem jenom služebník svých postav, jsem ve službách života někoho jiného a díky tomu můžu říct: „Za to nemůžu já, za to může jenom život!“

Kdybych si vymyslel, že osmnáctiletý Zdeněk Adamec z Humpolce nastoupil do vlaku jménem Jan Palach, aby se dostal do Prahy a po čtyřiatřiceti letech od Palacha si svůj čin zopakoval pod Národním muzeem, byl by to kýč [Adamcův příběh je součástí knihy *Gottland* — pozn. red.]. Ale jestli Zdeněk opravdu nastoupil do vlaku Jan Palach, tak to není kýč, to je život!

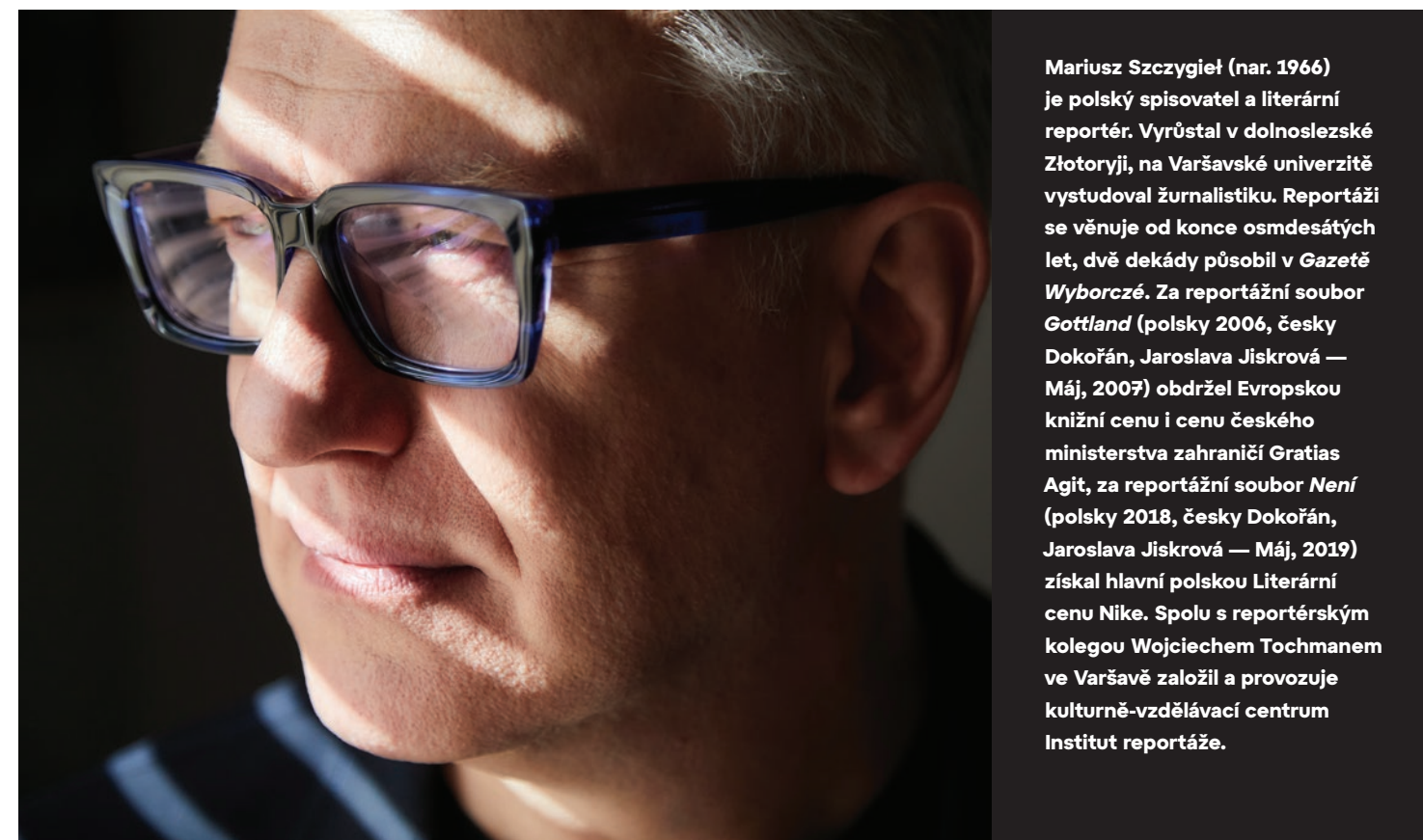
Za životem se ohlíží vaše zřejmě nejintimnější kniha *Projekt: pravda*. V ní mimo jiné připomínáte i pozapomenutého českého spisovatele Jana Herbena, který předvídal,

že po většině z nás na světě nakonec nezůstane jediné slovo. To pomýšlení vás od psaní nikdy neodrazovalo?

Doufám, že nejsem takový narcis, abych si myslel, že po mně něco zůstane i za sto let. Vidím, kolik spisovatelů bylo velmi módních, stejně jako jsem v posledních patnácti letech módní já v Polsku, a dnes je nikdo nečte. Zmíněná pani Stachová překládala do češtiny Kazimierze Brandyse, Stanisława Dygata nebo Tadeusze Konwického. To byly první hvězdy polské literatury, velcí a nadaní spisovatelé. Dnes se nečtou vůbec. Mluvíím s knihovníky — knihy těchto pánů jsou z knihoven vyřazovány pro malý zájem. Každá doba má svou literaturu a nadčasových géníů je na světě málo. Takže jsem rád, že mohu vést dialog se svým časem. To mi naprosto stačí.

To, co po nás podle Herbena zbude, je maximálně krásný letní den. Máte představu nebo přání, jak by měl vypadat den, který tady jednou zůstane po vás?

Ať je to jeden den na světě bez války. Ale to je spíše nemožné. Takže ze mě nezůstane nic. ●

Mariusz Szczygieł (nar. 1966) je polský spisovatel a literární reportér. Vyrůstal v dolnoslezské Złotoryji, na Varšavské univerzitě vystudoval žurnalistiku. Reportáži se věnuje od konce osmdesátých let, dvě dekády působil v *Gazetě Wyborczej*. Za reportážní soubor *Gottland* (polsky 2006, česky Dokořán, Jaroslava Jiskrová — Máj, 2007) obdržel Evropskou knižní cenu i cenu českého ministerstva zahraničí *Gratias Agit*, za reportážní soubor *Není* (polsky 2018, česky Dokořán, Jaroslava Jiskrová — Máj, 2019) získal hlavní polskou Literární cenu Nike. Spolu s reportérským kolegou Wojciechem Tochmanem ve Varšavě založil a provozuje kulturně-vzdělávací centrum Institut reportáže.